

УДК 911.3

Зоя Бойко

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІН КІЛЬКОСТІ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ЗА ПЕРЕПИСАМИ 1989 ТА 2001 РОКІВ

У статті розглядаються національний та етнічний склад населення України, а саме, етнічні меншини, їх чисельність за переписами 1989 та 2001 років. Проведено географічний аналіз змін етнічного складу населення України. Виявлено залежність в розподілі етнічних меншин. Визначено, що менш інтенсивного скорочення чисельності зазнали ті меншини, які мали компактний тип розселення, насамперед, у сільській місцевості. І, навпаки, чисельність меншин, які були дисперсно розселені переважно в містах, скорочувалася інтенсивніше. При цьому, серед усього населення України рівень частки кожної з меншинних груп залишався досить незначним.

Ключові слова: національний склад, етнос, національні меншини, перепис, етнічні процеси.

Зоя Бойко. ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИЗМЕНЕНИЙ КОЛИЧЕСТВА ЭТНИЧЕСКИХ МЕНЬШИНСТВ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ ЗА ПЕРЕПИСАМИ 1989 И 2001 ГОДОВ. В статье рассматриваются национальный и этнический состав населения Украины, а именно, этнические меньшинства, их численность за переписями 1989 и 2001 годов. Проведен географический анализ изменений этнического состава населения Украины. Выявлена зависимость в распределении этнических меньшинств. Определено, что менее интенсивного сокращения численности понесли те меньшинства, которые имели компактный тип расселения, прежде всего, в сельской местности. И, наоборот, численность меньшинств, которые были дисперсно расселены преимущественно в городах, сокращалась интенсивнее. При этом, среди всего населения Украины уровень доли каждой из групп оставался весьма незначительным.

Ключевые слова: национальный состав, этнос, национальные меньшинства, перепись, этнические процессы.

Zoe Boiko. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF CHANGES IN THE NUMBER OF ETHNIC MINORITY POPULATION OF UKRAINE FOR THE CENSUSES OF 1989 AND 2001. The article examines national and ethnic composition of the population of Ukraine, namely, ethnic minorities, their numbers for the censuses of 1989 and 2001. Spatial analysis of changes in the ethnic composition of the population of Ukraine. The dependence in the distribution of ethnic minorities. It is determined that less intense decline suffered by the minority, which had a compact type of settlement, especially in rural areas. Conversely, the minority population, which were dispersed settled mostly in urban areas, reduced more intensively. Thus, among the total population of Ukraine the level of the share of each group remained very small.

Key words: ethnic composition, ethnicity, national minorities, census, ethnic processes.

Постановка проблеми. Етнічна структура будь-якого суспільства зазнає постійної видозміни по ряду різноманітних причин, не є винятком в цьому і Україна. Переписи 1989 р. і 2001 р. дають нам дані, на основі яких ми можемо бачити видозміну етнонаціональної структури України і певні закономірності проходження даних процесів в залежності від певних факторів суспільного життя, які впливають на дані процеси. Дані переписи на території нашої держави були останніми, вони охопили такий переломний період в розвитку нашої держави, як отримання незалежності. Це в свою чергу вплинуло і на етнічні процеси, як України в цілому, так і регіонів зокрема. Зростання чи зменшення тих чи інших національних меншин було викликано рівними чинниками. Тому порівняння етнічної структури населення, яку можна виявити лише за переписами є актуальним напередодні очікуваних нових переписів.

Аналіз попередніх досліджень. В сучасній українській науковій думці залишається домінуючим трактування етносу, яке було сформоване в рамках теорії етносу (Р. Кирчів, С. Макарчук, С. Павлюк, А. Пономарьов, М. Тиводар та ін.) і ґрунтується воно на виділенні і визначенні ролі об'єктивних підстав, з одного боку, в пріоритетності розуміння об'єктивних підстав утворення етносу, власне, його засад (спільність території формування, мова, культура, менталітет), а з другого – в усвідомленні значущості і ролі низки суб'єктивних чинників (державно-політичні традиції, соціальні інститути та еліти) [2,5].

Метою статті є проаналізувати зміни кількості етнічних меншин населення України за

переписами 1989 та 2001 років.

Викладення основного матеріалу. Національні меншини – групи населення, що відрізняються від більшості населення держави етнічними, соціальними, культурними та іншими ознаками.

Деякі етноси мають складну внутрішню будову, поділяючись на субетноси й етнографічні групи. Це стійкі угруповання з характерними особливостями традиційної культури і мови (діалект, говірка). Виникнення субетносів і етнічних груп пов'язане з особливістю їхнього розселення всередині спільної етнічної території (природно-географічна чи історико-політична ізоляція частини етносу протягом тривалого часу). Наприклад, етнічні групи - киргизи північні і південні, поляки-мазури, українці-гуцули [2,5].

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Україні є росіяни. Їхня чисельність скоротилася з 11 355 582 осіб у 1989 році до 8 334 141 особи в 2001 році, тобто на 26,61% (3 021 441 особу) [1]. Насамперед, за рахунок росіян скоротилася як сукупна чисельність етнічних меншинних груп – 85,78%, так і всього населення – 94,09%. У результаті інтенсивного зменшення чисельності росіян, зазнала скорочення і їхня частка в етнічному складі населення України: з 22,07% у 1989 році до 17,28% у 2001 році, тобто на 4,79% (рис. 1).

Внаслідок того, що загальна чисельність меншинних груп в Україні скорочувалася дещо повільніше, ніж чисельність росіян, змінювалася й структура етнічних меншин. Частка росіян становила в 1989 році 80,92% сукупної чисельності меншин, а в 2001 році – 79,29%. Але незважаючи на це скорочен-

ня, чотири із п'яти представників етнічних меншинних груп в Україні були росіянами за етнічним походженням.

Інтенсивне скорочення чисельності росіян в Україні було викликане декількома чинниками. По-перше, депопуляційними процесами з 1992 р. у результаті зменшення рівня народжуваності та збільшення коефіцієнта смертності. По-друге, обмеженням масової міграції росіян в Україну, що існувало за радянських часів, і часткове повернення частини їх

на історичну Батьківщину, особливо на початку 1990-х рр. в умовах загострення соціально-економічної кризи. По-третє, серед росіян значне розповсюдження мали не лише ендогамні, але й екзогамні родини. У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли етнічна більшість асимілює дисперсно розселених представників меншинних груп, насамперед, через міжетнічні шлюби.

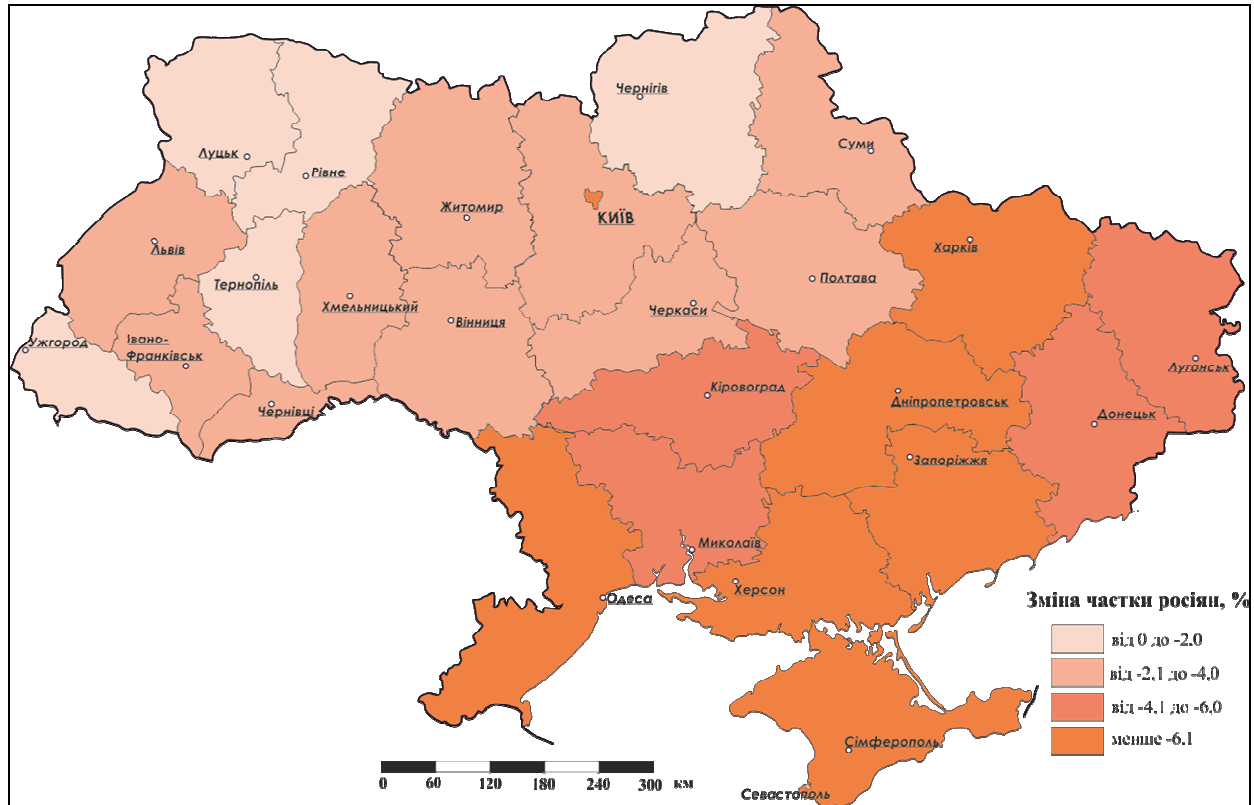

Рис. 1. Зміна частки росіян в національному складі населення України між переписами 1989 та 2001 років (складено автором за [3, 4])

Сукупна чисельність представників інших 130 етносів також зменшилася з 2 677 222 осіб у 1989 році до 2 176 429 осіб у 2001 році, тобто на 18,71% (500 793 особи). А рівень їхньої частки серед усього населення України скоротився з 5,20% до 4,51%, тобто на 0,79%. За рахунок зниження рівня частки росіян, дещо зросла частка представників інших етнічних груп серед загального числа етнічних меншин на 1,63%, з 19,08% до 20,71%.

Впродовж 1989-2001 рр. спостерігалось зростання чисельності 5-ти із 17-ти етнічних меншин. Найбільш істотно зросла чисельність кримських татар – на 430,24% (201 386 осіб), вірменів – на 84,30% (45 694 особи), грузинів – на 45,28% (10 659 осіб) та азербайджанців – на 22,23% (8 215 осіб) (рис. 2).

Приріст чисельності всіх цих чотирьох меншин став результатом масових міграцій на теренах України. Кримські татари з кінця 80-х рр. XX ст. поверталися до Криму із Середньої Азії, куди вони були депортовані ще в 1944 році. Масове переселення вірменів, грузинів та азербайджанців було спричинене міжетнічними конфліктами в Закавказзі в 90-х рр.

XX ст. Внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини молдованів, насамперед, на Буковині, збільшилася й чисельність румунів на 11,99% (16 164 особи) [3,4].

Серед решти 11-ти меншин, чисельність яких зазнала істотного скорочення за 1989-2001 рр., перше місце посідали євреї. Їхня чисельність зменшилася з 486 326 осіб у 1989 році до 103 591 особи, тобто на 78,70% (382 735 осіб). Скорочення числа євреїв в абсолютних показниках було навіть більшим, ніж усіх етнічних груп, окрім росіян, разом взятих. І якщо в 1989 році за чисельністю євреї були другими серед етнічних меншин, то в 2001 році – уже дев'ятими. Ці зміни стали результатом масової міграції євреїв на історичну Батьківщину, а також до США та Німеччини, особливо на початку 90-х рр. XX ст. Міграційні процеси вплинули також на зменшення чисельності німців на 9,64% (3 650 осіб) та греків – на 7,15% (7 046 осіб).

У результаті ж етнічної асиміляції скорочення зазнала чисельність білорусів на 37,33% (164 282 осіб), поляків – на 34,34% (75 049 осіб), молдованів –

на 20,31% (65 906 осіб), болгарів – на 12,50% (29 226 осіб). Істотно зменшилася також і чисельність татар – на 15,62% (13 571 особу), з 86 875 осіб до 73 304 осіб [3, 4]. Менш інтенсивного скорочення чисельності зазнали ті меншини, які мали компактний тип розселення, насамперед, у сільській місцевості. І, навпаки, чисельність меншин, які були дисперсно розселені переважно в містах, скорочувалася інтенсивніше. При цьому, серед усього населення України рівень частки кожної з меншинних груп залишався досить незначним. У 2001 році частка білорусів, найбільшої за чисельністю після росіян етнічної меншини, становила лише 0,57%. Ще нижчим був рівень часток інших 15-ти меншин: молдованів – 0,54%, кримських татар – 0,51%, болгарів – 0,42%,

угорців – 0,32%, румунів – 0,32%, поляків – 0,30%, євреїв – 0,21%, вірменів – 0,21%, греків – 0,19%, татар – 0,15%, циганів – 0,10%, азербайджанців – 0,09%, грузинів – 0,07%, німців – 0,07% та гагаузів 0,07%. За 1989-2001 рр. серед населення збільшився рівень частки п'яти меншин, чисельність яких збільшилася за рахунок міграцій: кримських татар, вірменів, азербайджанців та грузинів, а також румунів – внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини молдованів. Зменшилася частка шести: білорусів, молдованів, болгарів, поляків, татар, а особливо євреїв (з 0,95% до 0,21%). Фактично не змінилася частка п'яти: угорців, греків, циганів, німців та гагаузів [3,4].

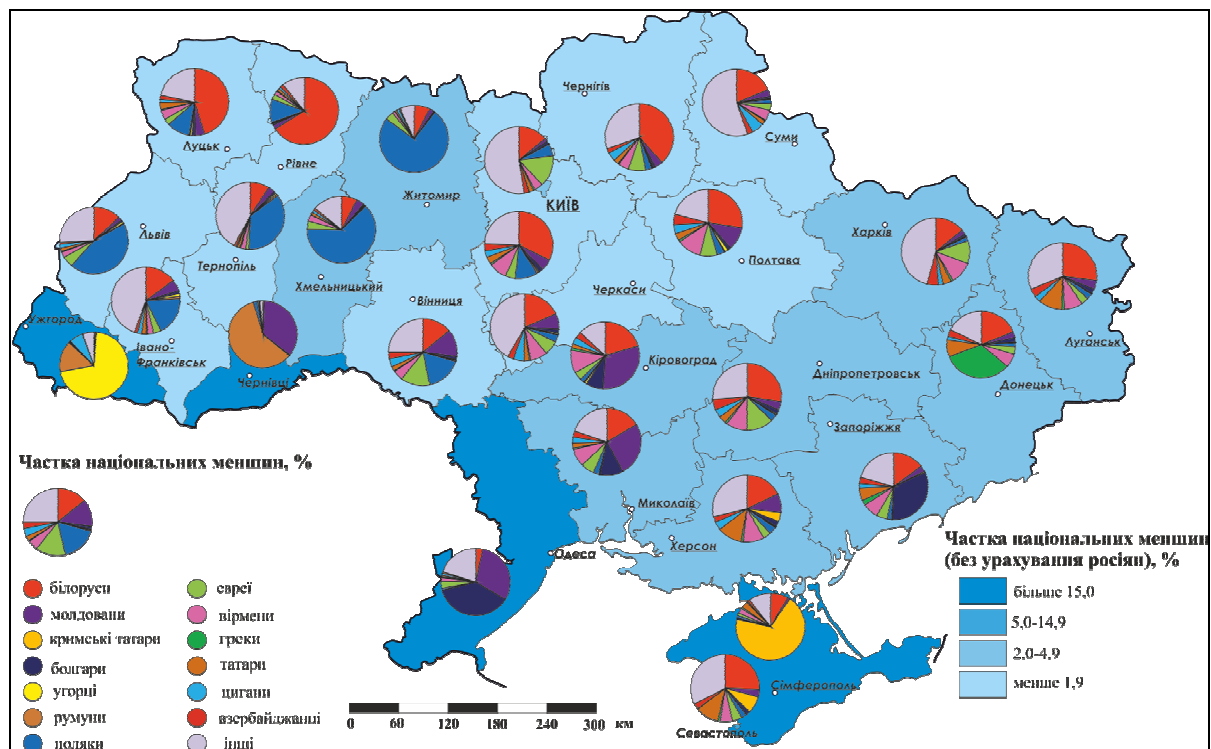

Рис. 2. Чисельність національних меншин в Україні за переписом 2001 року (складено автором за [3, 4])

За чисельністю представників інших 114 етносів варто поділити на дві окремі групи. Частка всіх разом взятих цих етносів серед загальної чисельності населення України в 2001 році складала лише 0,37%. До першої групи відносяться етноси, чисельність яких перевищувала 1 тис. осіб (36 етносів). Ця група складалася із двох підгруп. До першої підгрупи належать 11 етносів із чисельністю від 5-ти до 12-ти тис. осіб: корейці, узбеки, чуваші, мордві, турки, литовці, араби, словаки, чехи, казахи, латиші. Друга підгрупа складалася з 25-ти етносів із чисельністю від 1-єї до 5-ти тис. осіб: осетини, удмурти, лезгини, таджиків, башкири, марійці, в'єтнамці, туркмени, албанці, асирійці, чеченці, естонці, китайці, курди, даргинці, комі, карели, аварці, «народи Індії та Пакистану», абхазів, караїми, комі-перм'яки, киргизи, лакці та «афганці» [3,4].

Із 36 етносів першої групи: 8 – представники титульних етносів колишніх союзних республік, 15 –

автономних республік є фактично мігрантами радянських часів, 9 – мігранти її Азії останніх двох десятиріч, 4 етноси були розселені на теренах України ще до радянських часів: словаки – у Закарпатті, чехи – на Волині, караїми в Криму та Галичині, албанці – у Буджаку. За 1989-2001 рр. зменшилася чисельність 23-х етносів – переважно вихідців із пострадянського простору. Навпаки, збільшилася чисельність за рахунок міграцій представників азійських етносів та вихідців із Кавказу. Зокрема, чисельність турків зростає в 33 рази, курдів та «народів Індії та Пакистану» – удев'ятеро, в'єтнамців – увосьмеро, арабів – уп'ятеро, китайців та «афганців» – утричі. При цьому, приріст їхньої чисельності в абсолютних показниках був досить незначним. Майже всі ці етноси не мали ареалів компактного територіального розміщення, а розселенні дисперсно переважно великих містах південних та східних областей. Лише серед чехів, словаків та албанців були представники сіль-

ського населення. До другої групи входили представники інших 78-ми етносів, чисельність кожного з яких досягала й 1-ї тис. осіб. Частка цієї групи (78 етносів) становила серед загальної чисельності населення України в 2001 році лише 0,17%. Цю групу етносів за чисельністю варто поділити на три підгрупи. До першої підгрупи належать представники 21-го етносу із чисельністю від 300 до 1000 осіб: табасарани, іспанці, ороки, іжорці, фіни, кумики, американці, серби, удіни, нівхи, кабардинці, інгуші, італійці, перси, кримчаки, буряти, ногайці, адигейці, турки-месхетинці, калмики та якути [3,4].

Другу підгрупу складають представники 29-ти етносів із чисельністю від 100 до 300 осіб: орочі, вепси, кубинці, французи, ліви, чуванці, ненці, балкарці, черкеси, уйгури, карачаївці, шведи, гірські євреї, хакаси, ескімоси, голанці, рутульці, саами, дунгани, талиші, абазини хорвати, каракалпаки, австрійці, англійці, агули, грузинські євреї, евени та халха.

До складу третьої підгрупи належали поодинокі представники 28-ми етносів, із чисельністю менше 100 осіб кожен: ханти, цахури, алтайці, ульчі, коряки, тати, селькупи, негідальці, канадці, у тому числі 19 – менше 50 осіб кожен: евенки (48), нганасани (44), японці (44), мансі (43), тувинці (43), нанайці (42), удегейці (42), кети (37), шорці (33), белуджі (31), чукчі (30), долгани (26), енці (26), ігельмени (18), тофалари (18); середньоазійські євреї (13), чілійці (13), юкагири (12) та алеути (6).

Також збільшилася чисельність у відносних показниках окремих етносів-реліктів північних та східних регіонів Російської Федерації. З формального боку, такі зміни свідчать про «масове переселення» на терени України цих малочисельних етносів. Але реально ці зміни були викликані зовсім іншими, суб'єктивними чинниками, зокрема несерйозним ставленням окремих громадян до запитань перепису про етнічне походження, насамперед, у великих містах півдня та сходу.

І ще одна характерна деталь перепису 2001 року – 188 639 осіб не вказали на власне етнічне по-

ходження. Для порівняння, в 1989 році таких було лише 177 осіб. Зокрема найбільше таких осіб виявилося в Києві – 46 тис. осіб, в Одесі – 32 тис. осіб та в Харкові – 17 тис. осіб.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави зробити висновки про те, що менш інтенсивного скорочення чисельності зазнали ті меншини, які мали компактний тип розселення, насамперед, у сільській місцевості. І, навпаки, чисельність меншин, які були дисперсно розселені переважно в містах, скорочувалася інтенсивніше. При цьому, серед усього населення України рівень частки кожної з меншинних груп залишався досить незначним. У 2001 році частка білорусів, найбільшої за чисельністю після росіян етнічної меншини, становила лише 0,57%. Ще нижчим був рівень часток інших 15-ти меншин: молдованів – 0,54%, кримських татар – 0,51%, болгарів – 0,42%, угорців – 0,32%, румунів – 0,32%, поляків – 0,30%, євреїв – 0,21%, вірменів – 0,21%, греків – 0,19%, татар – 0,15%, циганів – 0,10%, азербайджанців – 0,09%, грузинів – 0,07%, німців – 0,07% та гагаузів 0,07%. За 1989-2001 рр. серед населення збільшився рівень частки п'яти меншин, чисельність яких збільшилася за рахунок міграцій: кримських татар, вірменів, азербайджанців та грузинів, а також румунів – внаслідок зміни етнічної самоідентифікації частини молдованів. Зменшилася частка шести: білорусів, молдованів, болгарів, поляків, татар, а особливо євреїв (з 0,95% до 0,21%). Фактично не змінилася частка п'яти: угорців, греків, циганів, німців та гагаузів.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розширення джерельної основи етногеографії, а саме етносу, етнічних процесів, шляхом вдосконалення статистики етнонаціональних та етноконфесійних взаємин, перевидання історичних, статистичних, літературно-довідкових, картографічних матеріалів; розширення і поглиблення спектра етногеографічних досліджень та пізнання й обґрунтування етногеографічних закономірностей.

Список використаних джерел:

1. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua> Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>].*
2. *Makarchuk S.A. Etnografiia Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/introduction.htm [Макаrchук, С.А. Етнографія України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/history/makarchuk_eu/introduction.htm].*
3. *Rezultaty perepysu naseleennia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03> [Результати перепису населення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://polityka.in.ua/tomenko/content.php?id=pc01-2003-03>].*
4. *Sait Vseukrainskoho perepysu [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/org/org_main.php [Сайт Всеукраїнського перепису [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrcensus.gov.ua/ukr/org/org_main.php].*
5. *Tivodar M. Etnologiiia: Navch. posibn. [Tekst] / M. Tivodar. – Lviv: Svit, 2004. – 624 s. [Тиводар М. Етнологія: Навч. посібн. [Текст] / М. Тиводар. – Львів: Світ, 2004. – 624 с.]*

*Summary***Zoe Boiko. GEOGRAPHICAL ANALYSIS OF CHANGES IN THE NUMBER OF ETHNIC MINORITY POPULATION OF UKRAINE FOR THE CENSUSES OF 1989 AND 2001.**

The article examines national and ethnic composition of the population of Ukraine, namely, ethnic minorities, their numbers for the censuses of 1989 and 2001. Spatial analysis of changes in the ethnic composition of the population of Ukraine. The dependence in the distribution of ethnic minorities. It is determined that less intense decline suffered by the minority, which had a compact type of settlement, especially in rural areas. Conversely, the minority population, which was dispersed, settled mostly in urban areas, reduced more intensively.

The largest ethnic minority in Ukraine the Russians. At the expense of the Russians reduced the total number of ethnic minority tires groups 85,78%, and the total population – 94,09%. As a result of intensive decrease in the number of Russians has been reduced and their share in the ethnic composition of the population of Ukraine.

The total number of representatives other of 130 nationalities decreased from 2677222 people in 1989 to 2176429 people in 2001, i.e. 18,71% (500793 person). And the level of their share among the total population of Ukraine decreased from 5,20% to 4,51%, that is 0,79%. Due to the reduction of the share of Russians, slightly increased the proportion of other ethnic groups among the total number of ethnic minorities by 1,63% - 19,08% to 20,71%. During the 1989-2001 period, there was growth in the number 5 of 17 ethnic minorities. The most significant increase in the number of Crimean Tatars on 430,24% (201 386 people), Armenians – 84,30% (45 694 persons), Georgians – 45,28% (10 659) and Azerbaijanis – 22,23% (8 215 people).

Further researches should be directed to the extension of the source basis ethno geography, namely ethnicity, ethnic processes, by improving the statistics of the ethno-national and ethno-confessional relations.

Key words: ethnic composition, ethnicity, national minorities, census, ethnic processes.